

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Наукова доповідь на методологічному семінарі «Стратегічні орієнтири та інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану», 3 квітня, 2025 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7123>

ЖУРБА

Катерина Олександрівна

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач відділу
національно-патріотичного
виховання Інституту
проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У доповіді розглянуто практичні аспекти формування української національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану. Проаналізовано вплив війни на формування української національної ідентичності. Досліджено засоби стирання української національної ідентичності у дітей та молоді на тимчасово окупованих територіях і за кордоном та негативні наслідки цих процесів для зростаючої особистості, схарактеризовано кризи ідентичності. Доведено, що українська національна ідентичність зростаючої особистості — це усвідомлення і прийняття своєї приналежності до української національної спільноти через моральні цінності, що включає національну самосвідомість, усвідомлення себе частиною української національної культури, традицій та історії, повагу до національних символів, патріотизм, почуття гордості за свою країну та прагнення робити внесок у її розвиток і процвітання. Розкрито співпрацю відділу національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України з МОН України, МО України, Мінмолодьспорту України з огляду на участь у роботі в координаційних радах, комісіях і робочих групах, проведення всеукраїнських експериментів, розроблення та апробацію змістово-методичного забезпечення, спільні заходи. Показано практичну роботу, спрямовану на забезпечення формування української національної ідентичності у зростаючої особистості в рамках тренінгу, патріотичних квестів, міжнародної діяльності.

Ключові слова: війна; зростаюча особистість; українська національна ідентичність; криза ідентичності; моніторинг рівнів вихованості; педагог; всеукраїнський експеримент; тренінг; патріотичний квест.

Формування української національної ідентичності зростаючої особистості є пріоритетним завданням сучасного виховання з огляду на геноцидний характер війни, розв'язаної РФ проти України і спрямованої на тотальне знищення української ідентичності в усіх проявах, що підтверджується характером воєнних злочинів на тимчасово окупованих територіях. Українська національна ідентичність в умовах війни набула особливого значення, оскільки є не лише культурним, а й стратегічним фактором виживання та опору. Війна актуалізувала питання національної ідентичності, зменшення впливу радянсько-російських наративів та стимулювала до формування нових маркерів українськості, таких як національна солідарність, згуртованість, волонтерство, національний спротив, стійкість та воля до перемоги. Війна також стала каталізатором змін, змушуючи українців переосмислювати свою історію, культуру та майбутнє. Усе

це дає підстави для визначення формування національної ідентичності у зростаючої особистості як пріоритетного напрямку українського виховання, що має важливе значення як для самої особистості, так і для суспільства в цілому.

Українська національна ідентичність зростаючої особистості — це усвідомлення і прийняття своєї приналежності до української національної спільноти через моральні цінності, що включає національну самосвідомість, усвідомлення себе частиною української національної культури, традицій та історії, повагу до національних символів, патріотизм, почуття гордості за свою країну та прагнення робити внесок у її розвиток і процвітання.

Війна росії проти України з різною інтенсивністю триває 11 років і набула геноцидного характеру, де агресор переслідує мету знищення української ідентичності будь-якими засобами. Зокрема через: інформаційну війну і пропаганду російського миру, політичний тиск, фальшування та маніпулювання історичним минулим, знищення культурної спадщини та історичної пам'яті, мовну політику і лінгвоцит, етноцид і екоцид, депортацію та переміщення українських дітей.

Водночас війна визначила особливості формування національної ідентичності українських дітей та молоді, що проявилось у:

- пришвидшенні процесів національної ідентифікації і реідентифікації, розмежування «свої-чужі»;
- об'єднанні довкола національних інтересів ;
- активному використанні національної мови, ставленні до неї, як символу опору й культурної спадщини;
- інтенсивнішому використанні національних символів як маркерів національної ідентичності;
- зростанні рівня національної солідарності;
- активізації громадянського суспільства;
- підйомі національного духу і моральної стійкості;
- готовності до спротиву і рішучих дій задля захисту України.

Розглядаючи українську національну ідентичність як загрозу імперським амбіціям Кремля, путінський режим вдається до різних засобів стирання української національної ідентичності у дітей та молоді на тимчасово окупованих територіях, серед яких:

- депортація і примусове переміщення дітей на територію рф;
- примусове усиновлення при живих батьках зі зміною імені, прізвища;
- нав'язування російського громадянства;

- примусове перевиховання і мілітаризація;
- колонізація окупованих територій;
- військова пропаганда;
- руйнування зв'язків з Батьківщиною.

Усі ці заходи мають на меті виховання людей без ідентичності, яких можна буде використати у війні проти України, як гарматне м'ясо, змусити їх воювати проти своїх співгромадян.

Протистояння російській агресії потребує чіткого розуміння ролі і значущості національної ідентичності у збереженні української державності і соборності та звільнення окупованих територій та уваги до утвердження української національної ідентичності на усіх рівнях.

Слід також враховувати, що війна стала причиною вимушеного переселення українців за кордон. За оцінками Центру економічної стратегії, станом на кінець листопада 2024 р. за кордоном залишається 5,2 млн. українських біженців, з яких 1,1 млн. дітей (Центр економічної стратегії, 2025). Дослідження показало, що діти дошкільного віку не пам'ятають Україну, а їхні батьки не налаштовані повертатися. Так само діти старшого шкільного віку, які планують здобувати освіту і професію за кордоном, не збираються повертатися в Україну. Своє життя за кордоном діти вважають комфортним і більш передбачуваним, ніж в Україні.

На формуванні української національної ідентичності у дітей, які перебувають за кордоном, впливають наступні чинники:

- інтеграція в іншу культуру;
- адаптація до нової мови та освітньої системи;
- відсутність україномовного середовища та зменшення використання рідної мови;
- обмеження доступу до українських культурних заходів та відсутність українських культурних центрів;
- брак українських освітніх програм та українських шкіл;
- навчання українських дітей у російських школах;
- втрата зв'язків з Батьківщиною.

Зазначені чинники негативно позначаються на формуванні національної ідентичності українських дітей та молоді за кордоном. Тоді як несформованість або розмитість національної ідентичності може мати негативні наслідки для дітей різних вікових категорій і проявлятися у зміні мовної поведінки, втраті інтересу до України і життя в Україні, а також у спілкуванні з українцями, невпевненості чи меншовартісності, невизначеній національній самоідентифікації, асиміляції чи реідентичності, відчуження від національної куль-

тур, вразливості, дезадаптації, психологічних проблемах. Це також може спричинити кризу ідентичності. Варто виділити декілька типів кризи національної ідентичності, яку найчастіше переживають діти за кордоном.

Насамперед, це криза *самоідентифікації*, коли особисті цінності не збігаються, а то й суперечать домінуючим культурним чи національним цінностям чи нормам. Це може викликати почуття відчуження або втрати приналежності до української нації. За даними аналітичного звіту Офісу Омбудсмена з прав людини «Вимушене переміщення за кордон» (2025), 13 % українських дітей за кордоном стикалися із цькуванням за національною ознакою. Це одна з багатьох проблем, з якими вони стикаються, поряд із мовним бар'єром, труднощами із зарахуванням до місцевих шкіл та фінансовими викликами (Алтуніна та ін., 2025). Перед дітьми, які перебувають за кордоном, постає дилема: яку культуру приймати як «свою», а також чи можна синтезувати кілька ідентичностей.

Часто криза ідентичності пов'язана з почуттям провини чи сорому за національну приналежність і з'являється у тих випадках, якщо людина відчуває, що її культура або нація піддається осуду чи критиці в інших суспільствах або навіть у власному.

Діти можуть переживати кризу через вплив стереотипів: коли людину сприймають крізь призму упереджень, пов'язаних із її національністю, що може змусити її ставити під сумнів свою ідентичність або уникати її проявів.

Значна частина дітей має певний травматичний досвід: переживання, пов'язані з війною, окупацією або масовою міграцією, які можуть спричинити особистісні сумніви у власній національній ідентичності.

Такі кризи часто спонукають людей шукати відповіді через самоаналіз, освіту, спілкування з однолітками, авторитетними дорослими або звернення до культурних і духовних джерел.

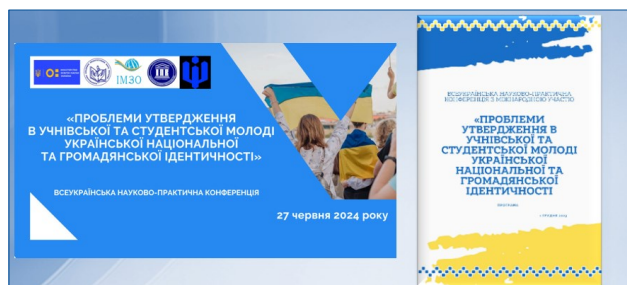
Враховуючи ці фактори, важливо всіляко підтримувати та сприяти формуванню національної ідентичності у дітей та молоді, щоб допомогти їм стати впевненими та гармонійними особистостями, з чіткою громадянською позицією та національною свідомістю.

Відділ національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України проводить значну роботу з формування української національної ідентичності у дітей та молоді. Діяльність відділу спрямована на виховання відпові-

дального патріота-громадянина, готового служити українському народу, захищати територіальну цілісність країни та сприяти її відновленню. З цією метою відділ національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України активно співпрацює з Міністерством освіти і науки України, Міністерством оборони України, Міністерством молоді і спорту України, долучається до роботи у координаційних радах, комісіях і робочих групах, зокрема:

- Комісії з питань інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи при Міністерстві освіти і науки України;
- Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- Робочої групи з розробки та впровадження Програми військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України на 2026-2030 роки.

Традиційною стала Всеукраїнська конференція *«Проблеми утвердження в учнівської та студентської молоді української національної та громадянської ідентичності»*, яка проводиться спільно з МОН України поспіль три роки і входить до плану НАПН України (Інститут проблем виховання НАПН України, 2024а).

Відділом національно-патріотичного виховання здійснюється щорічний *моніторинг* рівнів вихованості національно-патріотичного, громадянського та військово-патріотичного виховання у старшокласників. Так, у 2024 р. науковці відділу національно-патріотичного виховання разом з Карлом Міррою (доктором PhD, доцентом, керівником ліберальних досліджень/ соціальних наук (CPCS), головою відділу викладання, навчання та технологій педагогічного коледжу Рут С. Аммон Адельфійського університету (США) провели соціологічні дослідження (анкетування, опитування, інтерв'ювання) старшокласників ліцею «Домінанта» та гімназії № 34 «Либідь» імені Віктора Максименка (м. Київ) щодо громадянських цінностей, національної ідентичності, національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Робота у фокус-групах підтвердила позитивну динаміку виховання дітей в експериментальних закладах. Результати моніторингу та проведених соціологічних досліджень відображено у препринті *«Аналіз стану утвердження української національної ідентичності»* (Бех, та ін., 2024).

Науковцями відділу національно-патріотичного виховання було розроблено та апробовано сучасне змістово-методичне забезпечення виховного процесу у закладах загальної середньої освіти та закладах позашкільної освіти, зокрема:

- монографію *«Утвердження української національної та громадянської ідентичності»* (Журба, ред., 2024a);
- методичний посібник *«Виховні засади утвердження української національної ідентичності»* (Журба, 2024b).

Експериментальна робота підрозділу здійснюється на різних рівнях:

- всеукраїнському рівні (31 майданчик);
- регіональному рівні (32 майданчики);
- підвідомчому рівні (8 майданчиків);

На сьогодні під науковим керівництвом вчених відділу національно-патріотичного виховання проводиться 3 експериментальних дослідження всеукраїнського рівня:

1. Тема експериментальної роботи: «Формування національної ідентичності здобувачів освіти як умови консолідації суспільства в реаліях

сьогодення» на базі комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа № 7» м. Одеси» (2023-2025 рр.). Наукові керівники: І. Бех, К. Журба.

2. Тема експериментальної роботи: «Національно-патріотичне виховання учнівської молоді в процесі педагогічно-організованої, соціально значущої діяльності» на базі ліцею «Домінанта» м. Київ (2024-2028 рр.). Наукові керівники: І. Бех, К. Журба.

3. Тема експериментальної роботи: «Формування української національної і громадянської ідентичності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти» на базі ЗЗСО Львівської, Чернівецької, Донецької обл. (2024-2029 рр.). Науковий керівник: К. Журба.

Відділ національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України активно співпрацює з освітніми установами та громадськими організаціями, ініціює та бере активну участь у практичній діяльності спрямованій на формування української національної ідентичності. Зокрема, науковими працівниками відділу було розроблено і проведений тренінг «Національно-патріотичне виховання у викликах часу» для педагогів м. Боярка.

Свою ефективність у виховному процесі підтвердили патріотичні квести та веб-квести для школярів і студентів («У пошуках козацьких скар-

бів», Міжнародний козацький квест-змагання «Одна-єдина соборна Україна», «Мова єднання»), які пройшли у м. Києві та Київській обл. (Журба, & Шкільна, 2019a; Журба, & Шкільна, 2019b).

Значна увага у роботі відділу приділяється міжнародній діяльності та зв'язкам з освітньою, батьківською спільнотою та дітьми, що знаходяться за кордоном. Повернення людського капіталу до України є важливим завданням держави і науки, від якого залежить майбутнє України. З цією метою був проведений *Міжнародний*

вебінар «Формування української національної ідентичності у тимчасово переміщених до країн ЄС дітей», до якого долучилися науковці, педагогопрактики, батьки і учні, які перебувають в Іспанії, Швейцарії, Естонії, де обговорювалися питання формування національної ідентичності в умовах життя за кордоном (Інститут проблем виховання НАПН України, 2024b).

Отже, формування української національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану є завданням державної ваги і запорукою безпеки й перемоги України, її здатності до опору, протидії ворогу і повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алтуніна, О., Калупаха, І., Колтирін, Є., Стреблянська, Н., Кабанець, Ю., Хелашвілі, А., Будз, О., Мілосердов, В., Войтенко, О., Поліщук, О., & Бутенко, С. (2025). *Вимушене переміщення за кордон. Аналітичний звіт за результатами дослідження та моніторингових візитів*. Київ: Cedos, Омбудсман України, Council of Europe, 110 с. https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Звіт_Вимушене_переміщення_за_кордон_10_03_v2.pdf
- Бех, І.Д., Журба, К.О., Канішевська, Л.В., Корнієнко, А.В., Малиношевський, Р.В., & Рейпольська, О.Д. (2024). *Аналіз стану утвердження української національної ідентичності*: препринт. Івано-Франківськ: НАІР. <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-27-7-2024-36>
- Журба, К., Бех, І., Бойко, С., Євтушок, В., Гаряча, С., Канішевська, Л., Кучинська, І., Кучинський, С., Лісовець, О., Нестайко, І., Павлова, Л., Рагозіна, В., Рейпольська, О., Сеньовська, Н., Толочко, С., Федоренко, С., Шкільна, І., & Ясько, В. (2024а). *Утвердження української національної та громадянської ідентичності*: монографія (К. Журба, О. Рейпольська, ред.). Київ: «Компрінт». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741358/>
- Журба, К.О., Бех, І.Д., Канішевська, Л.В., Корнієнко, А.В., Малиношевський, Р.В., & Рейпольська, О.Д. (2024b). *Виховні засади утвердження української національної ідентичності*: методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР. <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-26-0-2024-124>
- Журба, К.О., & Шкільна, І.М. (2019а). Виховний потенціал квестів. *Методист*, 4(88), 64-71.
- Журба, К.О., & Шкільна, І.М. (2019b). Ключ до скрині козацьких скарбів. *Шкільний світ*, 3(803), 16-27.
- Інститут проблем виховання НАПН України. (2024а, 21 липня). *Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми утвердження в учнівської та студентської молоді української національної та громадянської ідентичності»*. <https://ipv.org.ua/2024/conference-27-06-2024-2/>
- Інститут проблем виховання НАПН України. (2024b, 20 вересня). *Міжнародний вебінар «Формування української національної ідентичності у тимчасово переміщених до країн ЄС дітей»*. <https://ipv.org.ua/2024/webinar-19-09-2024/>
- Центр економічної стратегії. (2025). *Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження*. https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/

FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY OF A GROWING PERSONALITY IN UNDER MARTIAL LAW: PRACTICAL ASPECTS

Scientific report at the methodological seminar “Strategic Guidelines and Innovative Practices for Asserting Ukrainian National Identity under Martial Law” on April 3, 2025

Kateryna Zhurba

DSc in Pedagogy, Professor, Head of the Department for National and Patriotic Education, Institute of Problem on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. The report examines the practical aspects of forming Ukrainian national identity in developing individuals during wartime. It analyses the impact of war on the formation of Ukrainian national identity and examines the means used to erase Ukrainian national identity in children and youth in temporarily occupied territories and abroad, along with the negative consequences of these processes for developing individuals. It also characterizes identity crises experienced during this period. It is proved that the Ukrainian national identity of a growing personality is the awareness and acceptance of one's belonging to the Ukrainian national community through moral values, including national identity, awareness of being part of the Ukrainian national culture, traditions and history, respect for national symbols, patriotism, a sense of pride in one's country and a desire to contribute to its development and prosperity.

The cooperation of the Department of National and Patriotic Education of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine with the Ministry of Education of Ukraine, the Ministry of

Defense of Ukraine, the Ministry of Youth and Sports of Ukraine is revealed in terms of participation in coordination councils, commissions and working groups, conducting all-Ukrainian experiments, developing and testing content and methodological support, and joint activities. The article shows practical work aimed at ensuring the formation of Ukrainian national identity in a growing personality through training, patriotic quests, and international activities.

Keywords: war; growing personality; Ukrainian national identity; identity crisis; monitoring of education levels; teacher; all-Ukrainian experiment; training; patriotic quest.

Дата публікації: 26 травня 2025 р.